

1

Министерство образования Республики Саха (Якутия)
Муниципальное казенное учреждение «Муниципальный орган управления образования»
Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Бордонская средняя общеобразовательная школа»

РАССМОТРЕНО:
на заседании МС
протокол № 1
от «29» августа 2017 г.

СОГЛАСОВАНО:
заместитель директора по УВР
Спирина Спирина Л.Н.
«29» августа 2017 г.

УТВЕРЖДЕНО:
директор школы
Григорьев В.Т.
«29» августа 2017 г.

«Саха сириҥ норуоттарын культурата» үлэ программата

учуутал: Евсеева Е.О.

кылаас: 9 кылаас

программа: «Саха сириҥ терүт омуктарын культурата» 5 – 11 кылаастарга сахалыгы оскуола программата. Уерэх министерствотун
учебнай – методическай сэбиэтэ бигэргэппитэ

керүллэр чаас: 34 чаас

нэдиэлэ5э: 1 чаас

	<i>1 чииппэр</i>	<i>2 чииппэр</i>	<i>3 чииппэр</i>	<i>4 чииппэр</i>
<i>Программаҕа керүллэр уопсай чааһа</i>				
<i>Фактически ытыллыбыт уруок чааһа</i>				
<i>Туолбатах чаас (биричиинэтин ыйан туран)</i>				

Быһаары сурук

Норуот уйэлэргэ суппэт барба баайа – кини национальной культурата уонна искусствота буолар. Отгон национальной культура диэн олоххо-дьаһахха, улэбэ-хамнаска, ой-санаа, сизэр-майгы оттунэн атын омукартан туох да уратыны айбыта-туппута ааттаныан соп.

Саха ыччата кыра сааһыттан норуот торут культуратын этигэр-хааныгар инэрэн, торообут буруттан силистээх-мутуктаах, толору куттаах-сурдээх. Саха норуотун салбыыр, ураанхай омугу ууһатар киһи буолан тахсыахтаах. Программа сылга 34 чаабы уруокка учуоттанар (нэдиэлэбэ 1 чаас)

Бу уерэхтэн суьэн ылан, аныгы обо мацнайгы иккис суьуех уерэнэр сааьыгар анаан туспа уруок быьыытынан билибиннэрэр, уерэтэр – такайар, инэрэр, туттарар туьаайыылаах «Саха сирин норуоттарын культурата» диэн ааттаах уерэтэр – иитэр **программа сурун сыала:** киьи айылба обото, айылба киьи алаьата диэн терут ейу саха оботугар туттаран инэрии; тыыннаах ситимнэ киллэрии; обо айар кенулун баардыланан – билинэн кенул айар киьи буоларыгар кемелеьуу, эдэр киьи уйулбатын уьугуннарыы, иэйиитин сайыннарыы, норуота тугу айбытын сэргээн – кэрэхсээн, долгуйар – дуобуйар гына иитии.

Бу сыалы ситиьэр инниттэн туруорар **сруктар:**

- Обо киьи буолар аналын билинэн баардыланарын ситиьии;
- Удьуор тыыынын теруттэрин уьугуннарыы, бигэргэтии, киппэлээн – чинэтэн, ейдетен биэрии, туттарыы;
- Идэ биэриитин, айдарыыны таба тайанан уьугуннарыы, аьыллан арылларга кеме буолуу;
- Кенул – дьаалы тутан киьи быьыытынан киьилии сайдар (бэйэни салайынар) сатабылыгар сыьыаран уьуйуу.

Уерэтэр матырыяал 5 салааба тумуллэр: олох – дьаьах культурата; итэбэл, сизэр – туом, угэстэр, субэлэр; историческай керуу; билинни культура уонна искусство сайдыьта; хотугу омукар культуралара.

Сурун тосхол (принцип) – туруорунар сыалы – соругу обо кьабын иьинэн, тус туьаайан, баар олоххо сыьыаран уерэтэн, обону бэйэтин кьтыаран, улэлэтэн, айдаран-туттаран, онорторон, туттаран-хаптаран, дьарыгырдан туран ситиьии.

Терут культура уерэбин кедьууьун сурун бэлиэтинэн, билгэтинэн, чинчитинэн (критерийинэн) уерэнэр обо тобуллабас, сайабас, сыстабас турукка киирэн уерэбин айымньылаахтык ылынан саха буоларынан киэн тутта саныьра, сизэрдээх быьыыта – майгыта, терут угэи куннээби олобор кенул етгунэн тутуьара, айымньылаахтык туттара, ийэ тылынан санаатын сатаан сайа этэрэ, сахалыы сайабас туруга, айылгытын, уйулбатын, отуорун олобо оннугар чел сылдыара буолар. Маны тэнэ атын омук оболорун кьтта сепке, эйэ – дэмнээх, тэцнээх сыьыаны.

Уерэнэр кинигэ диэн чопчу ыйыллыбат. Программа ис хобоонугар сеп тубэьэр научнай, популярнай, уус – уран литература, хаьыаттартан матырыяал туттуллар.

Терут культура уерэбэр **обо тус улэтин керуцнэрэ:**

- бэйэ илиитинэн тутан – хабан оноруу, айыы-тутуу;
- истии, аабыы, болбойуу, сэнэрии;
- кэпсэьин, кэпсэтиьии, сэьэргэьин, сэьэргэьии;
- анаарыы, ейге керуу, сахалыы толкуйдааьын;
- истибиттэн, аахпыттан, олоххо билбиттэн суруйуу, толкуй суруга;

- кэтээн керен тумук оноруу, тэцнээын, ырытыы, наардаабын, ситимнээын, чинчийи;
- айар улэ бары керунэ;
- сатаан таба меккуээн чохчыны билии:
- тургутууларга, курэхтэргэ, керуулэргэ кыттыы.

Ол иһин бу предмети уорэтэргэ маннык тосхоллору (принциптэри) тутуһабыт.

1. Норуот культуратын уунэр колунэбэ ситимин быһыта тыыппакка, биир тиһигинэн (системанан) билиһиннэри
2. Норуот тугу айбытын «кырааскалаан-тупсаран», «Ыраастаан» биэрбэккэ, хайдах баарынан ыччакка тириэрдии.
3. Уорэби билини кэм уустук усуллубуйатын кытта сатаан дьуорэлээн, олоххо, ойго-санааба мындыр (филосовскай) сыһыаны ыччакка кордоруу

Сурун болбомто манна ууруллар уерэнээччилэр саха итэбэлин эрэ уерэппэккэ араас омук культуратын, итэбэлин эмиэ уерэтии, билиһиннэрии буолар. Бу уерэтэн оҕо тобуллабас, сайабас, сыстабас буола улаатарын ситиһии.

Уерэнээччигэ сурун ирдэбиллэр:

Оҕо билиэхтээх, ейдуехтээх:

- Историческай керуу;
- Хотугу омуктар революция иннинээби олохторо;
- Саха итэбэлин, сир-туому, угэстэри;
- Саха культурата 20-70 сс.

Оҕо сатыахтаах:

- Оҕо норуот айымньытын хомуйар, суруйар, уерэтэр, чинчийэр идэни бабылыахтаах;
- Эбии матырыйаал булан аабыахтаах;
- Дьон иннигэр санара, санааны абаастык, толору этэ уерэниэхтээх;

Ыччат – саха сайдар кэскилэ. Ыччакка айыы тыынын инэрдэхпитинэ, саха инникитин дабаны саха буолан сайдар кэскиллэнэр. Национальнай культура – кьи аймах барытын баайа. Норуот олоххо – дьаһахха, улэбэ – хамнаска, ей – санаа, сир – майгы, еттунэн атын омуктартан туох уратытын айбыта – туппута барыта ааттанар.

9 кылааска календарнай – тематическай барыллааһын былаан.

№	Урук тиэмэтэ	чааһа	Кунэ-ыйа	Буолбут кунэ	Оҕо тугу билиэхтээҕэ	Учууталга кеме литература
1 чииппэр						
1	Искусство олобу араастык кердоруутэ	1	07.09.			
Саха итэҕэлэ. Сир – туом, угэстэр						
2	Ойуун итэҕэлэ	1	14.09.		Сахаларга ойууннаабын уескээбинэ уонна сайдыта. Ойуун уонна удабан. Айыы ойууна, кыра, орто, улахан ойуун	
3	Ойуун уьуйуллуута	1	21.09.		Ойуун уьуйуллуута. Ап хомуьун албаьын баьылааьына, ийэ кыыла, уерэ – сууругэ, абааьыта	
4	Ойуун танаа – саба	1	28.09.		Ойуун танаа – саба, эмэгэттэрэ, кутуруксута, олобо	
5	Ойуун эттэтиитэ	1	05.10.		Ойуун эттэниитэ	
6	Ойуун анала – айыы дьонун араначчылаабын	1	12.10.		Эмтээбинэ, уергэ утуруйуу	
7	Ойууну билинни кэмнэ уерэтии	1	19.10.		С.Зверев «Ытык дабаты» (пластинкатын истии, быьаарыы)	
8	Хатылаабын «Ойуун бу кимий?»	1	26.10.			
9	Хонтуруолунай улэ	1	02.11.			
2 чииппэр						
Саха культурата 20 – 70 сс						
10	Саха театра. Биллиилээх артыыстар	1	16.11.		Саха драмтеатрын теруттэниитэ (1925) театр бастакы режиссердара. Саха театрын теруттэспит	

					билиилээх артыыстар	
11	Хатылаабын. Саха театрыгар саха суруйааччыларын айымньыларын туруоруу	1	24.11		Сценаба Алампа, Н.Д.Неустроев, П.Ойуунускай, Суорун Омоллоон, С. Ефремов айымньыларын ситибиилээхтик туруоруу	
12	Сахалы бастакы опералар	1			«Ньургун Боотур», «Сир симэ5э» (1947), «Лоокуут уонна Ньургуйун» (1958), «Хотугу сибэкки» (1961), «Сыгый Кырынаастыыр» (1962)	
13	Саха бастакы композитордара	1	01.12		Ф.Корнилов, М.Жирков норуокка кизэник тар5аммыт ырыаларын истии	
14	Номоххо киирбит ырыабыттар	1	08.12		Саха куерэгэйэ Е.Захарова, А.Новгородова – Туйаарыма Куо, Устин Носхоров, Т.Местников, А.Егорова, М.Васильева, М.Петрова ырыаларын истии	
15	Сунтаар улууьун ырыабыттара	1	15.12		Сунтаар улууьугар биллэр – кестер ырыабыттар	
16	Бастакы келуенэ самодеятельнай композитордар	1	22.12.		Х.Максимов, Г.Никифоров, Ф.Лобанов ырыалара	
	3 чиэппэр					
17	Биьиги нэбилиэкпит мелодистара	1	12.01			
18	Саха культуратын сайдытыгар биир кэрдиис кэм	1	19.01.		Биьиги нэбилиэктэн тахсыбыт мелодистар	
19	Саха бастакы художниктара. Кырдыа5ас келуенэ художниктар	1	26.01.		1957с. Москваба саха литературатын, искусствотын куннэрэ	
20	Аатырбыт муосчуттар	1	02.02.		М.М.Носов, И.В.Попов, П.П.Романов улэлэрэ. Л.А.Ким, С.Л.Александров	

21	Сахалар терут аьылыктара	1	16.02.		Урун, эт, балык, бурдук ас арааьа. Сир аьын арааьа. Утах оноруута. Чэй солбуьуктара. Бурдугу солбуйар уунээйилэр.	
22	Сэргэ – ытык итэ5эл маспыт	1	23.02.	02.03.	Тэлгэьэ, ат, кийиит, ыьых, ынахсыт, ойуун, сатанах сэргэлэрэ.	
	4 чиэппэр					
23	Саха театра. Биллиилээх артыыстар	1	09/03		Саха драмтеатрын теруттэниитэ (1925) театр бастакы режиссердара. Саха театрын теруттэспит билиилээх артыыстар	
24	Хатылааьын. Саха театрыгар саха суруйааччыларын айымньыларын туруоруу	1	16/03		Сценаба Алампа, Н.Д.Неустроев, П.Ойуунускай, Суорун Омоллоон, С. Ефремов айымньыларын ситиьиилээхтик туруоруу	
	Исторической керуу					
25	Саха сиригэр политсыылка ус суьуе5э	1	23/03		Сыылка норуот культуратын уерэтиигэ, уерэ5э суох омугу сырдатыьыга оруола. Э.К.Пекарская, И.А.Худяков, В.А. Серошевская, С.В.Ястремская, В.Ф.Трошанская, В.М.Ионов о.д.а. научнай улэлэрэ	
26	А.Е.Кулаковская – ученай – чинчийээччи	1	06.04.		«Научные труды» кинигэтин кытта билсии	
	Хотугу омуктар революция иннинээ5и кэмнэ					
27	Эбээн уонна эбэцки тылын, фольклорун мацнайгы чинчийээччилэр.	1	13.04		М.Г. Васильевич	
28	Чукча итэ5элин уратылара	1	20.04		Ыраахтааьы, воевода былааьыгар уратылааьы.	

					Америка атыыыттара Чукотка ба етен кириилэрэ	
29	Юкагир суруйаачыта Тэки Одулок	1	27/04		Н.И. Спиридонов олобо уонна айар улэтэ	
31	«Улахан Имтеургин олобо» сээнэ	1	04/05		Юкагир норуота ааспыт кэмин кердерер сээнэ	
32	«Улахан Имтеургин олобо» сээнэ	1	11/05		Сээн уус – уран ситиьиитэ	
33	Сыллаабы хатылаабын	1	18/05			
34	5 – 9 кылааска барбыты хатылаабын	1	25/05			

Туттуллар литература:

- М.А. Попова «Саха терут культурата» (олох – дьабах культурата) 1 чааба, Дь., 1993
- «Хотугу омуктар олохторо, культуралара» 1 чааба
- Васильев П.К., Федоров И.Г. «Ойуу тылдыт» 5 – 9 кылаас. Дь., 1998с.
- Саха терут культурата, Дь., 1996
- «Саха терут культурата» 1- 5 чааба, Дь. 1994с
- М.П.Яковлева «Терут культура» 8 кылаас, Дь. 2007с.